

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2001

13

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2002, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: Hunbed D31 bij Emmen (aquarel van Jan Wiegers, 1918).

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1732-9

PALEO-AKTUEEL

13

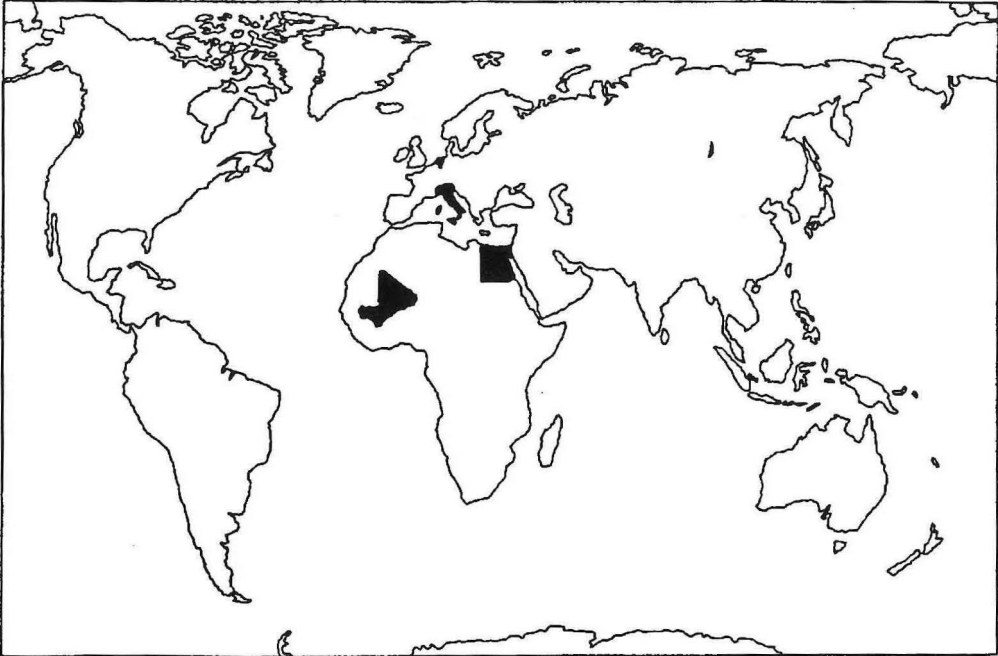
redactie

Mette Bierna
Jurjen M. Bos
Dick Stapert

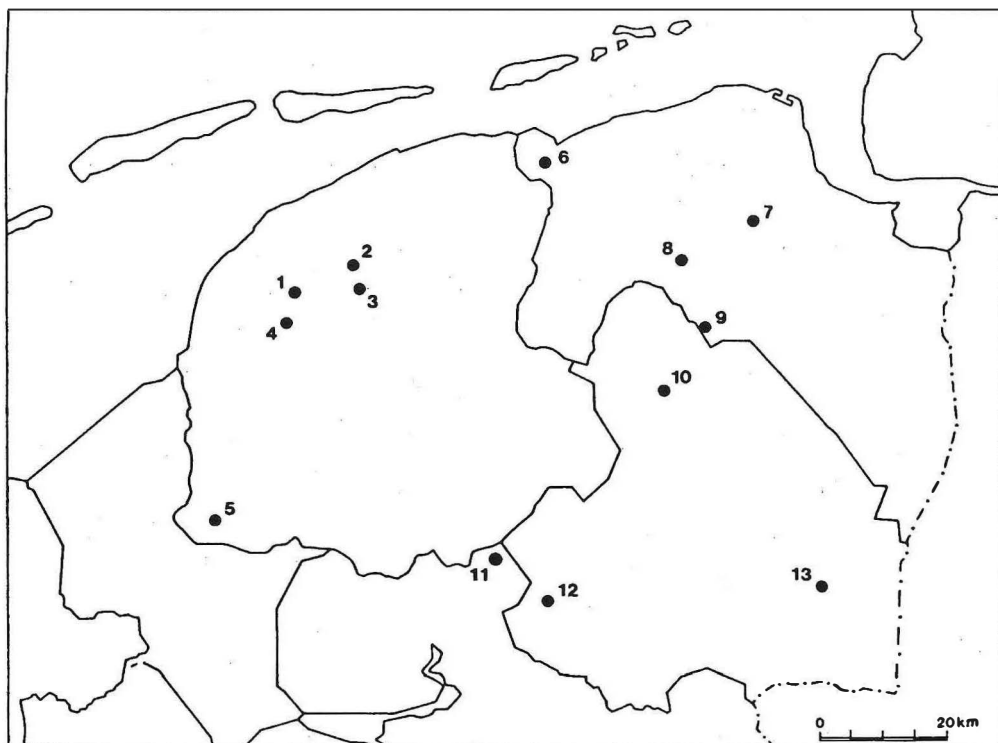
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2002

In deze aflevering: Egypte, Italië, Mali, Nederland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Dronrijp; 2. Jelsum; 3. Leeuwarden; 4. Winsum (Fr.); 5. Hemelum; 6. Vierhuizen; 7. Wittewierum; 8. Groningen; 9. Glimmen; 10. Zeijen; 11. Eeserveld; 12. Havelte; 13. Emmen.

INHOUD

VOORWOORD

H.T. WATERBOLK Van Giffen en De Ploeg 1918-1922	9
D. STAPERT & L. JOHANSEN Een halve vuistbijl van Hemelum in Gaasterland (Fr.)	15
D. STAPERT Een geïsoleerde Levallois-afslag van het Eeserveld (Ov.)	19
V. ROTS, D. STAPERT & L. JOHANSEN De Cheddar- en Creswell-spitsen van Zeijen (Dr.): ‘projectielen’ of messen?	24
J.N. LANTING, M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Dateringen aan gecremeerd bot uit het Paleolithicum en vroeg-Mesolithicum: een overzicht van de stand van zaken	30
M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS Vuursteenvindplaatsen; sporen van jager-verzamelaars en vroege landbouwers in het Noord-Nederlandse landschap	37
M.J.L.Th. NIEKUS Een mogelijke primaire vuursteenbewerkingsplaats uit Emmen (Dr.)	41
F.T.S. BROUNEN & M.J.L.Th. NIEKUS Een ‘exotische’ vuurstenen bijl uit Glimmen (Gr.)	49
M.P. VAN LEUSEN & H. FEIKEN Kapen op de kust. Aanvullend en voorbereidend veldwerk in de Pontijnse regio, juli/augustus 2001	53
O.H. HARSEMA De valkuilen van de verbeelding	59
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & M. ROOKE ‘Piccarreta 13’, een late bronstijdnederzetting op de kust van Zuid-Latium (Italië)	65
H.A. GROENENDIJK & P. VOS Vroege ijzertijdbewoning langs de Hunze bij Vierhuizen, gem. De Mame (Gr.)	70
S.C. ELEVELT De <i>dolia</i> van Francavilla Marittima, Zuid-Italië	74

T.B. VOLKERS	78
De <i>terra sigillata</i> uit de terp Bruggeburen bij Winsum (Fr.)	
G.J. DE ROLLER	84
Een inheems-Romeins houten kamdeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.)	
J. HIELKEMA	87
Een Romeinse spiegel uit een nieuw ontdekte terp in Dronrijp (Fr.)	
M.C. GALESTIN	90
Romeinse <i>lumulae</i> of kleppermannetjes?	
F. VREDE	94
Archeobotanisch onderzoek in ‘De Hunze’, gemeente Groningen (Gr.)	
L. SIKKING & R.J.T. CAPPERS	100
Eten in de woestijn: voedsel voor mens en dier op doortocht in de Westelijke woestijn van Egypte	
P.J. BAAK	107
Leembouwarchitectuur in de binnendelta van de Niger, Mali	
T. LOOIJENGA	113
Twee recente runenvondsten uit Nederland – met wellicht een Frankische connectie	
A. BAKKER	117
Een middeleeuwse schoen uit Bruggeburen, Winsum (Fr.)	
M.J.M. DE WIT	121
Archeologisch onderzoek in de kerk van Wittewierum, gemeente Ten Boer (Gr.)	

VOORWOORD

Paleo-aktueel 13 wijkt, het zal U misschien opvallen, enigszins af van vele eerdere nummers. Daarin was immers altijd volop ruimte voor veldwerkverslagen uit het (Noord-)Nederlandse boerenland. Dit jaar valt daar alleen, met enige goede wil, het onderzoek in de kerk van Wittewierum toe te rekenen. De reden ligt niet in bezuinigingen of accentverschuivingen: 2001 was het jaar van de mond- en klauwzeer-crisis, die ook voor het archeologische veldwerk zijn consequenties had.

Veel berichten dus over nieuwe zaken waar bij de uitwerking op gestoten werd, en veel berichten, wel degelijk over veldwerk, uit niet-getroffen gebieden. Het GIA en zijn erflaters hebben immers een lange traditie in buitenlands onderzoek. Veel andere landen werden terloops genoemd, maar in de eerste dertien afleveringen van *Paleo-aktueel* trof U zo, vaak meerdere malen, Albanië, België, Duitsland, Egypte, Griekenland, Groenland, Ierland, Indonesië, Irak, Israël, Italië, Libanon, Mali, Noorwegen (met Spitsbergen), Portugal, Rusland, Spanje, Tunesië en Turkije.

Noord-Nederlands veldwerk zal in *Paleo-aktueel* 14 weer beter vertegenwoordigd zijn: wij verwachten onder andere bijdragen over Borger in Drenthe, en Jardinga, Joure en Dokkum in Friesland. Met de bijdrage over de opgravingen in Dokkum schaar ook het Archeologisch Dienstencentrum te Bunschooten zich onder diegenen die van mening zijn dat *Paleo-aktueel* niet alleen een impressie geeft van een deel van de activiteiten van het GIA, maar dat het ook een belangrijke rol speelt als medium voor de Noord-Nederlandse archeologie in het algemeen.

In dit voorwoord speelde Noord-Nederland een grote rol; dat wordt deels gecompenseerd door de inhoud van deze aflevering. Zo is het verheugend een verslag te zien van een reislustige student.

De redactie hoopt dat in *Paleo-aktueel* 14 alle windstreken weer volop vertegenwoordigd zullen zijn.

De redactie

VROEGE IJZERTIJD BEWONING LANGS DE HUNZE BIJ VIERHUIZEN, GEM. DE MARNE (GR.)

Henny Groenendijk¹ en Peter Vos²

Nieuwsbrief 8/2001 van de Vereniging voor Terpenonderzoek opende met de mededeling dat bij het Groningse Vierhuizen een nederzetting uit het begin van de vroege ijzertijd was ontdekt op de bodem van de voormalige Lauwerszee. Spectaculair vroeg nog wel: als mogelijke ouderdom werd de 7e eeuw v.Chr. genoemd. Hout uit de nederzetting was zo goed bewaard gebleven dat een scherpe ¹⁴C-datering mogelijk leek. Tenzij de telling zou vallen in het zgn. Hallstattplateau, een vlak stuk van de ¹⁴C-ijkingscurve die een flinke onzuiverheid in de datering teweeg brengt. En zo pakte het helaas ook uit: het hout bleek gekapt tussen 400 en 750 v.Chr., een ruime marge die hedendaagse archeologen niet kan bekoren. Een meer exacte datering konden we via de andere vondsten evenmin verkrijgen. Als nu de nieuw gevonden kweldemederzetting bij Vierhuizen niet perse spectaculair vroeg is, wat maakt de vindplaats dan toch bijzonder? Het antwoord luidt: de locatie en de prospectiewijze. Hoewel de analysesresultaten van archeologische en paleo-ecologische monsters nog niet beschikbaar zijn en een synthetiserend landschapsonderzoek nauwelijks begonnen is, willen we toch kort melding doen van deze bijzondere vondst.

Een onbekende nederzetting

De kweldemederzetting ligt half verscholen onder de voet van de Lauwerszeedijk uit 1923. Na het steilere dijktaalud gaat de voet westwaarts met een flauwe helling over in de voormalige Lauwerszeebodem. Tijdens het graven van een leidingsleuf kwam drie meter onder het maaiveld een donkere humeuze laag in zicht. In deze laag zaten aardewerk, brokjes graniet, dierlijk botmateriaal, brokjes verbrande leem, en vier houten paaltjes die verticaal in de grond waren gedreven.

Het nederzettingsskarakter was meteen duidelijk. Aannemer Petten uit Schoorl en de Dienst Infrastructuur van de provincie Groningen hadden enig oponthoud wel ingecalculeerd en boden ruimte voor documentatie. De informatie komt hoofdzakelijk uit het profiel. De beschadiging van de vindplaats bleef beperkt tot de leidingsleuf.

Het is maar een kleine vindplaats: over twintig meter lengte tekende zich de humeuze laag met nederzettingssporen af. Met een laagdikte van in het midden amper 20 cm, naar de randen sterk uitwiggend, is de humeuze laag beslist niet als een ophogingspakket te beschouwen. Hier hebben we een *Flachsiedlung* van bescheiden omvang voor ons. Wat de landschappelijke situering betreft, kan nog niet veel meer gezegd worden dan dat mensen de gerijpte kwelder hebben opgezocht om zich er te vestigen. Of de nederzetting een permanent karakter droeg, dat wil zeggen bij extreem hoog water niet overstroomde, blijft onduidelijk. Toch zijn we bijzonder blij met de schaarse gegevens. De ligging in de voormalige Lauwerszee mag dan misschien de meeste verbazing wekken, minstens zo belangrijk is dat de vindplaats keurig werd afgedekt in plaats van weggespoeld. Kroon op het werk is dat het vermoeden van bewoning op de kwelder – op basis van boringen – bevestigd werd. Ook blijft staan dat we hier, ondanks de ruime marge in de absolute datering, met zeer vroege kustbewoning te maken hebben.

Speuren naar oude kwelders

Het begon allemaal met de provinciale plannen voor een afvalwaterleiding van Vierhuizen naar de Willem Lodewijk van Nassaukazeme in de Marnewaard. De aanleg van een leiding in ongestoord sediment geeft altijd aanleiding tot verhoogde waakzaamheid, ook als het jonge afzettin-

gen betreft. Onder jonge afzettingen kunnen goed bewaarde oudere landschappen schuilgaan. Zo kwam in 1996 bij Grijpskerk volkomen onverwacht een nederzetting uit de 1e eeuw n.Chr. onder twee meter Lauwerszee-afzettingen vandaan (Groenendijk et al., in druk). Achteraf was de vondst van deze vlaknederzetting, ver buiten het bekende wierdengebied, goed te verklaren vanuit een paleo-landschapsanalyse gericht op verdronken kustlandschappen. Bij Vierhuizen wilde de Dienst Infrastructuur van de provincie Groningen wel met deze methode in zee. Het koppelen van een landschapsanalyse aan wat een eenvoudige afvalwatervoorziening moest worden, was niet eerder vertoond. De aanpak werkte. Onder de jongere Lauwerszee-afzettingen bleek een oud kleilandschap aanwezig, het toenmalige stroomgebied van de Hunze op korte afstand van de kust. Toen ook bleek dat daar mensen hadden rondgelopen, gedetecteerd met de boor via een scherfje hier en een mestbrokje daar, begon het kwelderlandschap te leven. Vierhuizen, de wierde aan het uiterste randje van het Groninger oude land, was niet langer de meest westelijke stip op de verspreidingskaart.

De onderzoeksmethode die tot deze vondst leidde: de 'geogenetische prospectie', richt zich op de kartering van 'onzichtbaar' bodemarchief in (mariene) sedimentatiemilieus. Deze geologisch-archeologische methode is door het Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen TNO-NITG ontwikkeld en wordt in het dagelijks gebruik de geogenetische aanpak genoemd. Geologische kennis wordt ingezet om de aange troffen grondlagen en hun afzettingscondities te begrijpen en de nieuwe inzichten direct te kunnen benutten tijdens het veldonderzoek. Het is een interdisciplinaire methode in vijf stappen:

- 1) het opstellen van een 'geologisch *framework*', de lithologische opbouw, waarvoor de reeds beschikbare boor- en sondeergegevens dienen;
- 2) het bepalen van de ouderdom van de onderscheiden lagen met ^{14}C -dateringen, archeologische dateringen en eventuele historische bronnen;
- 3) het vaststellen van landschapstypen of paleomilieus met behulp van sedimentologische criteria als korrelgrootte en structuur en het verrichten van paleobotanisch en paleofaunaonderzoek;
- 4) het opstellen van een landschapsreconstruc-

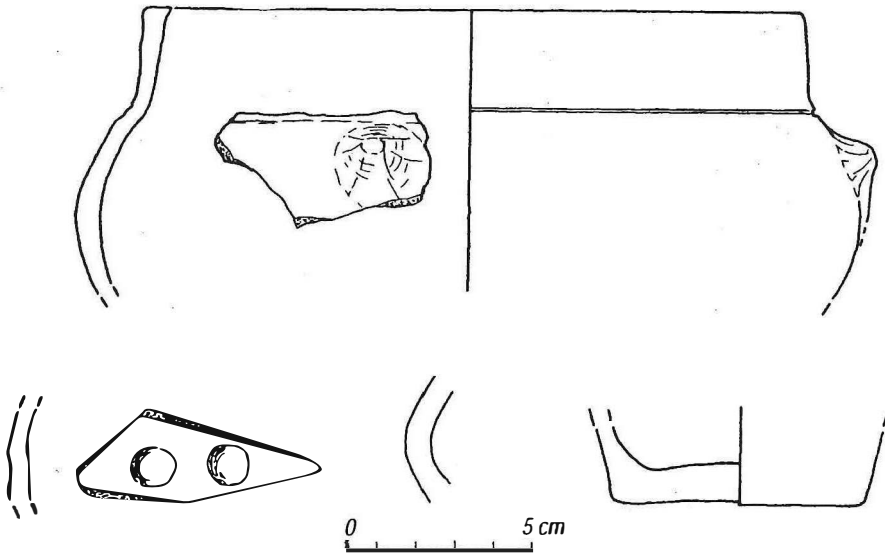

Fig. 1. Vierhuizen, vroege ijzertijd. Een keuze uit het gevonden aardewerk.

tie, vaak gestapeld aanwezig, met behulp van de relevante archeologische gegevens;

5) dit leidt tot een archeologische verwachting per laag en diepte, de uiteindelijke terugkoppeling naar het 'geologische *framework*'.

De vindplaats

Aardewerk, dierlijk bot, graniet, hout en brokjes verbrande leem uit de cultuurlaag vormen het vondstcomplex. Positie en verspreiding van al deze *realia* zijn niet opgetekend, er is voornamelijk materiaal uit het profiel gepeuterd. De vondst-categorie aardewerk toont maar een bescheiden repertoire. De scherven zijn vrij klein van formaat en afkomstig van slechts een paar potten (fig. 1). Het merendeel van de scherven bestaat uit een zwart gesmoord, tamelijk dun baksel met een vrij grove verschraling van granietgruis. Het aardewerk breekt veelal in schilfers, de binnenste en buitenste huid laten van elkaar los. Eén scherf is oranje van kleur en vertoont wat fijner granietgruis in het baksel. Een aantal scherven is glad, soms gepolijst. Een enkele scherf is besmeten. Er zijn twee vlakke bodems aangetroffen. Qua versiering is weinig spectaculairs te melden: het blijft bij een paar vingerafdrukken en knobbels op de schouderknik. E. Taayke plaatst het complex met een gerust hart in de vroege ijzertijd.

Het botmateriaal is sterk gefragmenteerd en in zekere mate vergaan. De fragmentatie van het aardewerk en het bot duidt op vertrapping in een nederzetting; de mate van aantasting van het bot op een goede doorluchting van de bodem. Mede gezien de rijping van de top van de kwelder ('groene brokkelige klei') lijkt het vestigingsmilieu gunstig te zijn geweest. Voor uitspraken over een langere of meermaals herhaalde occupatie ontbreken helaas argumenten.

Een vervolg

We weten nu dat buiten de traditionele wierden-gebieden zoals die van Middag-Humsterland en De Marne nog een interessant kustlandschap ligt, weliswaar aan het oog onttrokken. Het wordt tijd het kaartbeeld bij te stellen. De IKAW (Indicatieve Kaart Archeologische Waarden) die de kans op

het aantreffen van archeologische terreinen weer-geeft, is hier nog blanco. Het lijkt nog een hele toer om dat ongeziene bodemarchief in een betrouwbaar kaartbeeld te vatten. Toch is al een stuk van de weg afgelegd. De geologische kartering van het Lauwerszeegebied is inmiddels zo compleet, dat de contouren van de oude, niet-geërodeerde Hunze-afzettingen al getrokken kunnen worden. Als de top van de kwelder nog aanwezig is, neemt de kans op gave vindplaatsen zoals nu aangetroffen bij Vierhuizen toe. Dat is van belang om in een later stadium gebieden te kunnen aanwijzen waar zich deze locaties kunnen bevinden, en vooral waar ze nog in hun context bestudeerd kunnen worden. Daarmee ontstaat de kartering het vindplaatsniveau en richt zich meer op het 'landschapsarchief'. De brokken fossiel kustland-schap bevatten buiten archeologische vindplaats-informatie nog meer gegevens, bijvoorbeeld over het milieu en de getijdenwerking. Die informatie verwachten we met name in geulsystemen nabij nederzettingen. Tussen de hier beschreven *Flachsiedlung* en de vierde Vierhuizen leverde de leiding-leuf nóg een gegeven over menselijke aanwezigheid op: de kwelder bleek op systematische wijze doorgespit te zijn, met de kwelderplaggen in banen in één richting gevleid. Bij gebrek aan vondsten luidt de geologische datering: Romeinse tijd of vroege Middeleeuwen, dus vóór de Lauwerszee-inbraken. Lepelboor en guts schieten hier absoluut tekort. De finesses van het kustland-schap komen pas in ontsluitingen zoals lange leidingtracés aan het licht. We pleiten ervoor dat zulke transecten door het landschap met de neus op het profiel worden gevolgd, want wie de ingewikkelde genese van een kustlandschap doorgrondt, snapt ook wat mensen daar in het verleden zochten.

Wij danken E. Taayke (NAD) en J.N. Lanting (GIA) voor de aardewerkdeterminaties en de gevoerde discussies. De heer R.J. Bosma, provincie Groningen, past een woord van dank voor zijn medewerking aan wat binnen het bureau Beton-en Waterbouw geen 'doorsnee' leidingproject is geworden.

Summary

A new geo-archaeological method of detecting drowned landscapes led to the discovery of an early Iron Age Flachsiedlung outside the traditional terp landscape, in the western part of Groningen. Method and find conditions are briefly described here.

Noten

1. Provincie Groningen.
2. TNO-NITG, Zwolle.

Literatuur

Groenendijk, H.A. & P. Vos (with a contribution by J. Buurman and R. de Man), in druk. Outside the terp landscape: Detecting drowned settlements by using the geo-genetic approach in the coastal region north of Grijpskerk (Groningen, the Netherlands). *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 45.